

**СЛЕДВОЕННИТЕ РЕЖИМИ В БЪЛГАРИЯ И РУМЪНИЯ:
ПОГЛЕД ОТВЪД АТЛАНТИКА В ДОКЛАДИТЕ НА МАРК ЕТРИДЖ**

Стефан Каменски

Докторант към катедра „История на България“

Abstract: The path of the post-war settlement with the former Nazi satellites from Eastern Europe is marked by the requirements of the Yalta Declaration for a Liberated Europe for the establishment of representative governments comprised of all democratic elements in these countries. In this respect, the coalition governments of Bulgaria and Romania, established at the end of the summer of 1944, faced the gravest problems in terms of their recognition by the western powers which naturally impeded the conclusion of their peace treaties. The authorities in the USA and Great Britain, two of the main allies in the anti-Nazi coalition, viewed Bulgaria and Romania as mere Soviet tools and did not recognize the democratic character and the representativeness of their governments, a fact which delayed their international recognition and the threatened the delay of the conclusion of peace treaties with them. In the course of the negotiations on the procedure for the elaboration of peace treaties with the former satellites of Nazi Germany, the American government dispatched the journalist Mark Ethridge as an independent observer to Bulgaria and Romania with the task to present a report in which to assess whether the governments in Sofia and Bucharest are sufficiently representative. Along with a brief biographical account of the American journalist, this article will present Ethridge's main findings and the political ramifications of its report. The morphing of his fact-finding mission into a fully-fledged diplomatic effort and an attempt to influence the internal political scene of the two countries against the background of Soviet political dominance in them is also analyzed. Further, the paper will give an account of the analysis provided by Ethridge with regards to the similarities and differences between the regimes in Bulgaria and Romania.

Произходът на известните доклади на американския журналист Марк Фостър Етридж относно представителността и демократичността на правителствата на България и Румъния, установили се в тези страни след скъсването на съюзните им отношения с нацистка Германия, трябва да бъде проследен до дискусиите между ръководителите на основните участници в антихитлеристката коалиция САЩ, СССР и Великобритания още по времето на Втората световна война. По време на Техеранската конференция (28.11 – 01.12. 1943 г.), инициативата

на Уинстън Чърчил за откриване на втори фронт срещу Третия Райх на Балканите¹, зад която прозират английските интереси в Гърция и Източното Средиземорие е решително отхвърлена от Сталин като нецелесъобразна от военна гледна точка. Зад тази съветска позиция също се крият отдавнашните съветски планове за влияние върху страните от полуострова. В Техеран съветският лидер получава подкрепата на президента Рузвелт, тъй като САЩ нямат жизненоважни интереси на Балканите, а откриването на втори фронт на полуострова вместо планираната операция в Северна Франция не е практически от чисто военностратегическа гледна точка².

С успехите на Червената армия през пролетта на 1944 г. и приближаването ѝ към Балканския полуостров, британското правителство решава да премине към директни договори със СССР, за да си гарантира интересите в Гърция, предлагайки установяване на съветско влияние в Румъния, като прави това без да уведоми Вашингтон. Първият такъв сондаж се случва през май 1944 г. в разговор между британския външен министър Антъни Идън и съветския посланик в Лондон Фьодор Гусев³. След превратите в Румъния и България, съответно на 23 август и 9 септември 1944 г., които сменят външнополитическата ориентация на двете държави и особено след прословутата „процентна“ среща между Сталин и Чърчил в Москва от 9 октомври 1944 г. и сключените примирия, които затвърждават доминиращата позиция на съветските представители в съюзническите контролни комисии в двете страни, преминаването на България и Румъния в съветската орбита на влияние изглежда предрешено⁴.

През есента на 1944 г. и в началото на 1945 г. американската дипломация по отношение на окупираните от Червената армия балкански страни е относително пасивна, но Ялтенската конференция от 4 до 11 февруари бележи поврат в това отношение. По инициатива на американския президент Рузвелт в края на конференцията се приема Декларацията за освободена Европа⁵. В нея се посочва, че правителствата на САЩ, СССР и Великобритания заедно ще работят за възстановяването на суверенните права на освободените от нацистка окупация страни и държавите бивши сателити на Третия райх, както и за формирането на временни правителства на широка представителна основа, съдействайки за провеждането на

¹ *Техеран, Ялта Потсдам. Трето допълнено издание.* Партиздат. София, 1972, с. 73.

² Баева, И., Е. Калинова. *Следвоенното десетилетие на българската външна политика (1944 – 1955).* С., 2013 с. 31-32.

³ Чърчил, У. *Мемоари. Т. 6 Триумф и трагедия.* С. 1995, с. 77-80.

⁴ Баева, И., Е. Калинова *Следвоенното десетилетие на българската външна политика (1944 – 1955).* С., 2013 с. 73.

⁵Wilson Center Digital Archive. *Yalta Conference Agreement of a Liberated Europe.*
<https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/yalta-conference-agreement-declaration-liberated-europe>

свободни избори, които да излъчат власти, отговарящи на демократичните искания на съответните народи. От историческа гледна точка е задължително да се посочат противоречията между декларираните намерения в Ялта и последващите действия на подписалите я страни. От една страна част от визираниите в декларацията държави са окупирани от Червената армия, което осигурява на СССР добри позиции да упражнява влияние, а в някои случаи и пълна доминация върху съответните правителства против суверенните им права. От друга, именно декларацията впоследствие става инструмент за очевидно вмешателство от страна на САЩ и Великобритания във вътрешните работи на тези държави, базирано на техните оценки за „недемократичност“ и „непредставителност“ на съответните правителства. Това вмешателство се изразява в искания за отлагане на избори и правителствени промени, които да поставят на отговорни позиции лица, в близки отношения с политическите представители на САЩ и Великобритания в съответните държави. Може да се каже, че прилагането на Ялтенската декларация се оказва неефективно, тъй като то изисква единодушието на трите Велики сили, а непосредствено след края на военните действия и отпадането на необходимостта от тясно сътрудничество за нанасяне на поражение над общия враг, техните позиции постепенно се раздалечават.

Първият опит за практическо прилагане на Ялтенската декларация е направен по-малко от месец след приемането ѝ във връзка с политическата криза, назряла в Румъния в края на февруари 1945 г. На 24 февруари в столицата Букурещ се провежда демонстрация, по време на която се стига до стрелба и жертви и която дава повод на комунистическия печат в страната, както и на членове на правителството да поискат незабавното отстраняване на коалиционното правителство на ген. Радеску, подкрепяно от крал Михайл⁶ и доминирано от Националната селска партия (НСП) на Юлиу Маниу и Националлибералната партия на Дину Братиану, които са в тесни връзки с американския политически представител в Букурещ Бъртън Бери. Ръководейки се от принципите на Ялтенската декларация и американското, и британското правителство настояват за спешни консултации между правителствата на САЩ, СССР и Великобритания в рамките на Съюзническата контролна комисия (СКК) за разрешаване на правителствената криза в Букурещ. В тази обстановка официалната позиция на САЩ се застъпва за съставяне на нов кабинет на широка представителна основа, разоръжаване на всички политически групи и организации и гарантиране свобода на печата⁷. Междувременно

⁶ Berry, B. 25.02.1945, The American Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State. In: *Foreign Relations of the United States (FRUS): Diplomatic Papers, 1945, Europe, Vol. V, No. 348.*

⁷ Grew, J. 27.02.1945, The Acting Secretary of State to the Ambassador in the Soviet Union (Harriman). In: *Ibid* No. 349.

в Букурещ пристина заместник народният комисар по външните работи на СССР Андрей Вишински, който на среща с крал Михай на 28 февруари поставя ултиматум за смяната на правителството на ген. Радеску⁸. Според американските дипломатически източници, по време на третата си аудиенция при крал Михай на 1 март 1945 г., Вишински иска от него да предостави мандат на Петру Гроза (председател на Земеделския фронт, част от Националния демократичен фронт, коалиция от партии доминирани от комунистите и подкрепяни от Москва и ръководството на Съюзническата контролна комисия в Букурещ) да състави правителство че Румъния ще престане да съществува като самостоятелна държава в случай, че това не се случи⁹. САЩ държат в румънския кабинет да бъдат включени представители НСП и НЛП, за да се осигури споменатата в Ялтенската декларация широка представителност. За да удовлетвори искането на западните съюзници Гроза, на 4 и 5 март предлага на НСП и НЛП няколко министерски портфейла, но Маниу отказва с аргумента, че НСП и НЛП трябва да съхранят мнозинството от две трети, което са имали в правителството на Радеску¹⁰. В крайна сметка, под силен съветски натиск и без да се вземат по внимание забележките на съюзниците, на 6 март 1945 г. се сформира правителство на НДП, оглавно от Гроза, в което силовите структури остават под контрола на румънските комунисти. През цялото времетраене на правителствената криза в Румъния САЩ и Великобритания настояват за консултации за решаването ѝ в тристранен формат в рамките на СКК, а след назначаването на правителството на Гроза поставят искания за сформирание на тристранна комисия извън СКК, която да изработи процедури и политика, които да позволят прилагането на Ялтенската декларация спрямо Румъния¹¹. Ползвайки аргумента, че новото правителство на Гроза ще осигури необходимото спокойствие в съветския тил във финалната фаза на войната и напомняйки, че съюзническите действия в Италия също не са били консултирани със съветските власти, СССР отхвърля това предложение¹².

През август подобна ситуация възниква във връзка с насрочените парламентарни избори в България в края на месеца. Според позицията на САЩ и Великобритания, изразена в

⁸ Berry, B. 28.02.1945, The American Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State. In: *Ibid* No. 353.

⁹ Berry, B. 07.03.1945, The American Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State. In: *Ibid* No. 366.

¹⁰ *Из хроники исторических дней. 1 мая 1944 – 6 марта 1945 г.* Пер. С рум. Бухарест, 1974. С. 229. Цит по Жигня, К. *Империалистическая политика США и Великобритании в отношении Болгарии и Румынии (1944 – 1947 гг.)*. Кишинев. 1981 г.

¹¹ Harriman, A. 14.03.1945, The American Ambassador to the Soviet Union (Harriman) to the People's Commissar for Foreign Affairs of the Soviet Union (Molotov), In: *Foreign Relations of the United States (FRUS): Diplomatic Papers, 1945, Europe, Vol. V, No 374*.

¹² Molotov, V. 17.03.1945, The People's Commissar for Foreign Affairs of the Soviet Union (Molotov) to the American Ambassador in the Soviet Union (Harriman), In: *Ibid*: No 378.

серия от дипломатически ноти в средата на август, правителството на Отечествения Фронт е неспособно да проведе свободни избори и поради това се налага да му бъде оказана помощ отвън¹³. Въпреки че в нотите не са предявени директни искания за отлагане на изборите, такава е отправено до СКК посредством лидера на вътрешната опозиция в БЗНС Никола Петков по внушение на американския политически представител в София Мейнард Барнс. В този случай съветската дипломация е по-сговорчива, тъй като в българското правителство, за разлика от румънското през февруари-март, комунистите вече имат силно влияние и техните позиции няма да бъдат накърнени от отлагането на изборите. Въпреки че официалната съветска позиция е изборите да не се отлагат, това е сторено от българските власти по внушение от Москва, така че това да се представи като чисто българско решение, в което СССР няма пръст. Въпреки отлагането на изборите в България за ноември същата година, българското правителство не получава признание от Лондон и Вашингтон, което прави невъзможно мирното урегулиране на отношенията със западните съюзници на този етап.

Прави впечатление, че в месеците след Кримската конференция на тримата големи, американската страна ползва Ялтенската декларация като инструмент за една де факто отмяна на договорките, постигнати относно България и Румъния между Чърчил и Сталин в Москва през октомври 1944 г. Това изглежда оправдано от американска гледна точка, тъй като американският посланик в Москва Хариман, макар и информиран за нея, не участва на прословутата „процентна среща“¹⁴ и като цяло още по време на войната САЩ се противопостават на договарянето на сфери на влияние. Британската дипломация от друга страна, макар и генерално да одобрява американската линия на ревизия на договорките от Москва, все пак е по-предпазлива. Характерен пример се съдържа в писмо на Чърчил до президента Рузвелт¹⁵ от 8 март 1945 г. относно румънската правителствена криза и назначаването на Гроза за министър-председател. В него Чърчил се застъпва за по-смекчен западен отговор на създалата се ситуация в Румъния (ограничаващ се до молба до Сталин да се въздържа от разправа с опозиционните дейци в Румъния). Друг основен аргумент в писмото на Чърчил е, че в Лондон се надяват на благоприятно развитие на полския въпрос, който от гледна точка на западните съюзници е много по-важен от румънския и те имат нужда от съветско сътрудничество, така че тежка конфронтация със Сталин относно новоназначеното правителство на Гроза, би навредила на западните интереси. Тази кореспонденция прави

¹³ Баева, И., Е. Калинова. *Следвоенното десетилетие на българската външна политика (1944 – 1955)*. С., 2013 с. 87.

¹⁴ Баева, И., Е. Калинова. *Следвоенното десетилетие на българската външна политика (1944 – 1955)*. С., 2013 с. 73.

¹⁵ Churchill, W. 08.03.1945, The British Prime Minister (Churchill) to President Roosevelt. In: *Foreign Relations of the United States (FRUS): Diplomatic Papers, 1945, Europe, Vol. V, No. 367*

впечатление и с друго. В нея Чърчил изразява възмущението си от безцеремонните действия на СССР в Румъния, но оценката му за потушаването на бунтовете в Атина само няколко месеца по-рано с помощта на британски войски е диаметрално противоположна, което предизвиква въпроса дали британската дипломация е искрено загрижена за спазването на демократичните принципи, заложиени в Ялтенската декларация.

Въпросът за признаването на правителствата в Букурещ и София се повдига отново на Потсдамската конференция (17.07 – 02.08.1945 г.)¹⁶. Американската и британската делегация потвърждават аргументите си, че не считат колационните правителства в двете страни за действително представителни и отказват да ги признаят (СССР прави това почти веднага след конференцията). На първата сесия на Съвета на министрите на външните работи (който според решенията от Потсдам трябва да изработи мирните договори с победените нацистки сателити, сред които са България и Румъния) в Лондон от 11 септември до 2 октомври 1945 г. споровете се възобновяват без да бъде намерено решение на въпроса. Показателен в това отношение е разговорът между съветския външен министър Молотов и американския държавен секретар Джеймс Бърнс, проведен извън официалния дневен ред на сесията¹⁷. В този разговор Бърнс оспорва начина, по който е било създадено правителството на Гроза. Той настоява, че макар кабинетите, управляващи в София и Букурещ да са коалиционни, някои от партиите, представени в тях не участват в управлението посредством представители, които изразяват истинските тежнениа на членската им маса (за България става въпрос за лидерите на опозиционните групи в БЗНС и БРСДП Никола Петков и Коста Лулчев, а в Румъния за Дину Братиану и Юлиу Маниу). Преди всичко Бърнс има предвид политици, намиращи се под влиянието на американските политически представители в двете държави и е очевиден стремежа на американската дипломация да засили позициите си в техните правителства, чрез включването на тези дейци в състава им, използвайки формулировките на Ялтенската декларация. Основен и повтарящ се аргумент, оправдаващ нежеланието на американската дипломация да признае правителствата в Румъния и България е и липсата на сведения за действителното положение в двете държави, тъй като там работата на западните кореспонденти е силно затруднена от местните власти¹⁸. Изтъква се и липсата на свобода на изразяване в печата, въпреки че е широко известен факт, че в посочения исторически период плурализъм в медиите и в двете източноевропейски държави все още съществува и

¹⁶ *Техеран, Ялта Потсдам. Трето допълнено издание*. Партиздат. София, 1972, с. 219.

¹⁷ АВП РФ. Ф. 06, оп. 7. п. 2. д. 33. л. 36 – 43; Алдошин, В.В, Ю.В. Иванов, Семенов, В.М, *Советско-Американские Отношения 1945 – 1948* (ред. Севостьянов, Г.Н.), М. 2004, с. 28 - 33

¹⁸ Пак там.

опозиционните политически сили все още разполагат със свои печатни издания, които често и остро критикуват управляващите.

След незадоволителния завършек на Лондонската сесия на СМВнР, част от причините за който са именно разногласията между съюзниците относно признаването на правителствата в София и Букурещ, държавният секретар на САЩ Джеймс Бърнс се опитва да намери нетрадиционно решение на проблема. На пресконференция на 10 октомври той обявява назначението на сравнително неизвестния американски журналист от южните щати Марк Етридж за специален пратеник на Държавния департамент, който е натоварен със специална *опознавателна* мисия в Румъния и България, която да установи дали правителствата в тези държави отговарят на стандартите за демократичност, заложен в Ялтенската декларация¹⁹.

Журналистът е роден през 1896 г. в гр. Меридиан, щата Мисисипи и е направил кариера във вестници от локално значение в южните и западните щати. Известен е най-вече с работата си в Луивил Куриер Джърнъл. Етридж и съпругата му Уили Сноу Етридж са близки приятели на семейство Рузвелт. Според някои изследователи чрез назначението на Етридж, Бърнс се стреми да утвърди помирителната си политика спрямо СССР в противовес на по-агресивната позиция на президента Труман²⁰. Журналистът има симпатии към лявото крило в Демократическата партия и подкрепя номинацията на Хенри Уолъс за вицепрезидент, изразявайки открито недоволството си, когато Хари Труман е посочен вместо него. Освен това Етридж е привърженик на споделянето на технологията за производство на ядрено оръжие със СССР. Бърнс държи много на безпристрастността на Етридж и при подготовката за мисията му, му отказва достъп до дипломатическите грами на политическите представители на САЩ в София и Букурещ Мейнард Барнс и Бъртън Бери, които счита за твърде критични към кабинетите в България и Румъния²¹.

Почти паралелно с пристигането на американския пратеник в България се открива и предизборната кампания за отложените през август избори, които този път са насрочени за 18 ноември и които опозицията вече е обявила, че ще бойкотира. На 19 октомври на митинг на ОФ, министър-председателят Кимон Георгиев посочва успехите на управляващите в демократизирането на политическия живот в страната: легализирането на някои от старите буржоазни партии, както и приемането на някои поправки в изборните закони. Също така е

¹⁹ *Foreign Relations of the United States (FRUS): Diplomatic Papers, 1945, Europe, Vol. IV*, p. 346

²⁰ Stone, D.R. The 1945 Ethridge Mission to Bulgaria and Romania and the Origins of the Cold War in the Balkans. In: *Democracy and Statecraft Vol. 17*, 2006, p. 96

²¹ *Ibid.* p. 95-96.

обявено предстоящото освобождаване на 1400 политически затворници от „превъзпитателните лагери“²². Независимо от старта на кампанията, самото обявяване на мисията на Етридж е прието положително от управляващите среди в София, откъдето трябва да започне мисията му. В грама на Барнс до Вашингтон се цитира изявление на Отечествения фронт от 13 октомври, в което със задоволство се констатира, че обявяването на опознавателната мисия на американския журналист е доказателство за западната неинформираност относно действителното положение в страната, която е резултат от нападките против правителството, идващи от опозиционните среди²³.

От 22 октомври нататък Етридж провежда интервюта с всички важни политически фигури включително с министър-председателя Кимон Георгиев, външния министър Петко Стайнов, секретаря на НК на ОФ Цола Драгойчева, лидера на проправителствената фракция в БЗНС Александър Обов и членовете на политбюро на БРП (к) Трайчо Костов, Вълко Червенков и Васил Коларов²⁴. Етридж има срещи и с опозиционните лидери Никола Петков и Коста Лулчев, както и председателя на СКК, съветския генерал Сергей Бирюзов. В течение на мисията си и многобройните срещи, които има с различни политически дейци в столицата и в провинцията, Етридж все повече се доближава до възгледите на американския политически представител в София Мейнард Барнс и не е невероятно да е попаднал под неговото влияние, предвид факта, че това може би е сънародника му с най-пълни впечатления за ситуацията в България към онзи момент. Особен пример, който навежда на тази мисъл е срещата на 9 ноември между Етридж завърналия се само преди 5 дни след 22 годишно отсъствие от България Георги Димитров. На нея Етридж открито повтаря аргументите, често използвани от Барнс, че според него ОФ правителството не е представително, защото от неговия състав отсъства Никола Петков и групата около него. Комунистическият лидер отхвърля тази критика и е категоричен, че второ отлагане и чуждестранна намеса в изборите няма да бъдат допуснати²⁵.

Основни мотиви в беседите на американския журналист с българските политически дейци, които присъстват и в самите му доклади, са представителността на правителството и свободата на печата и изразяването (междувпрочем това са и основните критики, с които САЩ и Великобритания отказват да признаят кабинета на ОФ и преди това). Очевидно е, че срещите

²² Barnes, M. 20.10.1945, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State. In: *Foreign Relations of the United States (FRUS): Diplomatic Papers, 1945, Europe, Vol. IV*, No. 353

²³ Barnes, M. 15.10.1945, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State. In: *Ibid.* No. 348

²⁴ Stone, D.R. The 1945 Ethridge Mission to Bulgaria and Romania and the Origins of the Cold War in the Balkans. In: *Democracy and Statecraft Vol. 17*, 2006, p. 97 – 98.

²⁵ ЦДА, ф. 146 Б, оп. 2 а.е. 72, л. 135

му в София го убеждават, че свобода на словото в България липсва, въпреки че точно по време на посещението му в страната все още действат опозиционни вестници като „Знаме“ и „Пряпорец“. В същото време у Етридж се затвърждава мнението, че Никола Петков и Коста Лулчев са истинските лидери на земеделците и социалдемократите и тяхното отсъствие от кабинета на ОФ му придава недостатъчно представителен характер, така щото да отговори на принципите за демократичност, залегнали в Ялтенската декларация. От докладите на американския политически представител Мейнард Барнс до Вашингтон става ясно, че отношението на Етридж към управляващите става все по-враждебно с течение на мисията му, докато в същото време той се сближава с лидера на опозиционната фракция в БЗНС Никола Петков. Етридж се съгласява с основните аргументи, изразени от Петков, че свободни избори в България не могат да се проведат докато начело на МВР и на министерството на правосъдието, основните институции отговорни за провеждането им, са членове на БРП (к). Контрапункт на тази теза е отметка в дневника на Г. Димитров, с която той изразява възхищението си от пълния ред и спокойствие, характерни за изборния ден – 18.11.1945 г²⁶. Еволюцията на мисията на специалния пратеник на Бърнс с течение на времето е наистина забележителна. Журналист, без дипломатическа подготовка, действащ извън мандата даден на СКК по силата на сключеното примире на 28 октомври 1944 г. и дори извън формата на американското политическо представителство в София, Етридж започва да дава предложения за политически промени в на най-високо ниво в българското ръководство, за да може то да получи така необходимото признание от Лондон и Вашингтон.

Характерен в това отношение е докладът, който Барнс изпраща във Държавния департамент във връзка със срещата на американския журналист с ръководителя на СКК в София, съветския генерал Сергей Бирюзов²⁷. Основният въпрос, който занимава Етридж е представителността на ОФ правителството. Според доклада на Барнс, срещата на Бирюзов с американския пратеник прилича повече на политическа дискусия, отколкото на интервю, в което разследващият се стреми да разкрие обективната ситуация в страната. Като пример могат да се посочат изявленията на Етридж, според когото представителите на БЗНС и БРСДП в правителството не отстояват позициите на членската маса на тези партии, а просто са се превърнали в послушни изпълнители на политиката на БРП (к). Етридж дори си позволява да предложи на генерала стъпка, която, по неговото мнение, би облекчила политическата

²⁶ ЦДА, ф. 146 Б, оп. 2 а.е. 72, л. 138

²⁷ Barnes, M. 29.10.1945, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State. In: *Foreign Relations of the United States (FRUS): Diplomatic Papers, 1945, Europe, Vol. IV, No. 358*

ситуация в страната и би спомогнала за признаването на българското правителство, а именно освобождаването на министъра на вътрешните работи Антон Югов, който в очите на опозицията се е превърнал в символ на политическите репресии и на когото не може да се повери организацията на изборите в страната. Според записите на Държавния департамент, Бирюзов не изразява категорично мнение относно позициите на Етридж, което е в унисон със съветската политика да се дава вид, че Москва не влияе на вътрешнополитическите процеси в страната (подобно на ситуацията около отлагането на изборите, където въпреки съветската намеса, решението е представено като чисто вътрешен акт). На 29 октомври, Етридж се среща и с министър-председателя Кимон Георгиев, излъчен от Народния съюз „Звено“²⁸. И на тази среща Етридж се опитва да лансира идеята за смяна на вътрешния министър, но Георгиев отклонява това предложение, заявявайки че това би било много трудно предвид факта, че Югов се ползва с подкрепата на СССР, посочвайки освен това, че дори и министърът да бъде отстранен, в институцията работят предимно комунисти, което на практика обезсмисля смяната му. Именно в последните дни на мисията у Етридж узрява идеята, внушена от Барнс още в началото ѝ, а именно американският журналист да продължи мисията си в Москва, където да настоява за отлагане на изборите и реорганизация на кабинета, а не в Букурещ, както е предварително планирано. Споделяйки с Георгиев това си намерение, Етридж получава окуражение от българския министър-председател, който заявява прямо, че в Москва би могло да се постигне много повече отколкото където и да било другаде, включително и в София.

Тези действия на Етридж от чисто политически характер са в разрез с манадата даден му от Бърнс, но изглеждат в унисон с вижданията на Барнс за естеството на мисията му. Още преди пристигането на журналиста в България, в грама до Държавния департамент, американският политически представител в София изразява виждането, че Етридж не трябва да се занимава само с установяване на фактите. Според Барнс Етридж трябва да окаже на натиск върху ОФ и опозицията, за да могат те да постигнат споразумение, което би позволило реорганизация на кабинета (посредством промени в силовите структури), провеждането на свободни избори с отделни листи, както и разсейване на страха от политически преследвания и фалшификации от страна на органите на МВР²⁹. Действията на Етридж на българска територия показват, че той се съобразява много повече с вижданията на Барнс за естеството на мисията му, отколкото с тези на неговия началник, държавния секретар Бърнс.

²⁸ Barnes, M. 30.10.1945, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State. In: *Ibid.* No. 359

²⁹ Barnes, M. 15.10.1945, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State. In: *Ibid.* No. 348

На 30 октомври Етридж предава предварителните си заключения на Бърнс, които са доста нелицеприятни за правителството. Посочено е, че то не осигурява широка представителност, тъй като в него не са участват всички демократични елементи в българското общество като тук се визират основно Никола Петков и председателят на опозиционната фракция в БРСДП Коста Лулчев. Освен това се прави извод, че кабинетът е напълно овладян от БРП (к), която от своя страна действа по инструкции от Москва и че в страната липсва каквато и да било свобода на словото. Посочено е, че в тази обстановка свободните избори са немислими. Етридж препоръчва да замине за Москва, където да запознае съветското ръководство с изводите от мисията си и да направи опит да го убеди да се съгласи с реорганизацията на правителството³⁰.

Няколко дни след като се завръща от посещението си в провинцията, посредством Барнс журналистът изпраща нов доклад във Вашингтон³¹, който само затвърждава по-раншните му заключения. В него обаче има и любопитни признания, които са в унисон с левите позиции, защитавани от Етридж в родината му като това, че комунистите са направили доста положителни неща за подобряване на положението на работническата класа и се ползват със значителна подкрепа в българското общество. Най-важният момент в доклада обаче са трите варианта за по-нататъшни действия на американската дипломация, които той препоръчва на Държавния департамент. Първият е предпочитаната от Етридж опция, според която точно преди вота САЩ трябва да обявят българското правителство за непредставително и неспособно да проведе свободни избори, както и да откаже признаването на формирането на какъвто и да било кабинет вследствие на вота на 18 ноември. Според него това би вдъхнало кураж на всички некомунистически елементи в и извън ОФ за по-нататъшни действия за ерозиране на комунистическото влияние в България. Вторият вариант е този, който до голяма степен се реализира на практика впоследствие. Препоръката е САЩ да не правят никакви изявления преди изборите, но след тях, като условие за признаването на правителството, да настояват за реорганизирането на кабината с включването в него на дейци на опозицията за осигуряване на по-голямата му представителност и ограничаване на комунистическото (разбирай на СССР) влияние върху държавната политика. Третият и последен вариант предвижда да се признае кабинета, сформиран след изборите, като първа крачка към сключването на мирен договор, след влизането в сила на който Червената армия трябва да се изтегли от България. Идеята тук е, че с оттеглянето на съветските войски, влиянието на Москва

³⁰ Barnes, M. 30.10.1945, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State. In: *Ibid.* No. 360.

³¹ Barnes, M. 03.11.1945, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State. In: *Ibid.* No. 365.

в българската политика ще намалее. В същото време американската дипломация трябва да работи за установяването на засилени икономически и културни връзки със София, които в съчетание с отсъствието на съветски войски от страната, ще намалят съветското влияние върху нея. Това до голяма степен изглежда като еволюция на подхода за бързо сключване на мирни договори с бившите сателити, за който се застъпва Лондон в дните преди Потсдамската конференция³².

Междувременно държавният секретар е одобрил предложенията на Етридж и на Барнс графикът (и което е по-важно мандатът) на мисията на журналиста да бъде променен и той да замине за Москва, а не за Букурещ³³. В последваща грама до американския посланик в Москва са формулирани и целите на мисията на Етридж³⁴. Той трябва да се срещне със съветския външен министър Молотов и да го информира за основните изводи от мисията си в България и на тази основа да го уведоми, че при това положение, промяна в позицията на САЩ, изразена в нотите преди първото отлагане на изборите в средата на август, не може да има. В случай че Молотов не е склонен да представи свои предложения за разрешаване на ситуацията, Етридж трябва да поиска ново отлагане на изборите докато се приемат правила за явяване с отделни листи, а междувременно кабинетът да бъде реорганизиран така щото да включи представители на опозицията.

Етридж пристига в Москва на 12 ноември, където му е устроен леден прием. На среща със заместник-комисаря по външните отношения Андрей Вишински на 13 ноември всички призови за отлагане на българските избори са парирани и окачествени като неприемлива намеса във вътрешните работи на суверенна страна, която СССР е помолен да извърши от името на САЩ. Макар и звучащ твърде цинично от устата представител на държава, поддържаща окупационни войски на територията на България, този аргумент не е лишен от своето основание. Така изборите са проведени по план, а опозицията ги бойкотира, което осигурява комфортна победа на ОФ.

Претърпял неуспех във вече дипломатическата си мисия в Москва, Етридж продължава към Букурещ, където пристига на 19 ноември във време на криза. На 8 ноември столицата е обхваната от опозиционни протести против правителството на Гроза, които на практика са

³² Пинтев, С. *България в британската дипломация 1944 – 1947*. С. 1998, стр. 108 – 110.

³³ Byrnes, J. 31.10.1945, The Secretary of State to the United States Representative in Bulgaria (Barnes). In: *Foreign Relations of the United States (FRUS): Diplomatic Papers, 1945, Europe, Vol. IV* No. 361

³⁴ Byrnes, J. 06.11.1945, The Secretary of State to the United States Representative in Bulgaria (Barnes). In: *Ibid.* 366

подкрепени от крал Михай още през август³⁵, когато той призовава министър-председателя да се оттегли от поста. Поради факта, че румънските комунисти се ползват със значително по-малко влияние в страната в сравнение с БРП (к), те действат и много по-твърдо спрямо опозицията. Протестите биват безцеремонно потушени³⁶, а крал Михай бива открито заплашван, че може да се раздели с короната си. Американският политически представител в Букурещ Бъртън Бери, подобно на Барнс в България е зарадван от посещението на Етридж. Той не споделя помирителната линия, която е в основата на решението на държавния секретар да изпрати американския журналист в Румъния и България и също като Барнс се стреми да окаже влияние върху възгледите му. Усилията на Бери в тази насока не са и необходими, защото самият Етридж забелязва, че по време на всичките му срещи с лидери на управляващите и опозицията бива следен³⁷. Срещата му със самия Гроза е изключително разочароваща за един демократично настроен американец, тъй като румънския министър-председател открито изразява съмнението си в ценността на представителността на един кабинет. От друга гледна точка е редно да се отбележи, че бележките на Гроза също не са лишени от смисъл, тъй като всяко управление, от какъвто и да било характер, не може да обедини в себе си абсолютно всички интереси, съществуващи в обществото в даден момент и някои от тях съвсем естествено биха останали непредставени. Като следствие самите заключения в румънската част на доклада на Етридж звучат доста по-обвинително към управляващите в Букурещ, отколкото към тези в София.

В края на мисията си журналистът изготвя няколко документа: „Доклад по политическата ситуация в България“³⁸, „Доклад по политическата ситуация в Румъния“, „Резюме на съветската политика в България и Румъния“³⁹, които остават в историята под наименованието „Доклад Етридж“. Това са твърде интересни документи, които съдържат многозначителни констатации. Според тях, в противоречие на Декларацията от Ялта и решенията от Потсдам, целта на съветската политика в България и Румъния е да се установи доминация посредством водещата позиция на комунистическите партии, удължаването на

³⁵ Rieber, A. “The Crack in the Plaster: Crisis in Romania and the Origins of the Cold War,” *Journal of Modern History* 76.1 (March 2004), pp. 62–106.

³⁶ Berry, B., 10.11.1945, The United States Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State. In: *Foreign Relations of the United States (FRUS): Diplomatic Papers, 1945, Europe*, Vol. V, No. 466.

³⁷ Stone, D.R. The 1945 Ethridge Mission to Bulgaria and Romania and the Origins of the Cold War in the Balkans. In: *Democracy and Statecraft Vol. 17*, 2006, p. 104.

³⁸ Ethridge, M., 06.11.1945, Report by Mr. Mark Ethridge to the Secretary of State. In: *Foreign Relations of the United States (FRUS): Diplomatic Papers, 1945, Europe*, Vol. IV, No. 367.

³⁹ Ethridge, M., 07.12.1945, Memorandum by Mr. Mark Ethridge, Special Representative of the Secretary of State. In: *Foreign Relations of the United States (FRUS): Diplomatic Papers, 1945, Europe*, Vol. V, No. 472.

окупацията и налагането на пряко и косвено икономическо проникване. Относно характера на правителствата в Букурещ и София, докладът изразява позицията, че коалиционният им характер е само параван за тяхната мнима демократичност, докато в действителност те са доминирани от комунистическата партия. Въпреки че всички по-влиятелни партии номинално участват в кабинетите и в двете държави, там те са представени от дисиденти, докато истинските им лидери, които изразяват позициите на мнозинството им членове, всъщност не участват в управлението. Отбелязано е също така, че старите буржоазни партии, които имат симпатии към западните демокрации, макар и да участват в политическия живот, са отстранени от властта поради предишното си враждебно отношение към СССР. За да запазят демократичната фасада на своето управление, комунистите са ограничили своето участие в кабинетите до няколко ключови позиции, свързани най-вече с органите за поддържането на вътрешната сигурност и обществения ред. Според докладите, програмата за икономическо проникване на СССР в България и Румъния се осъществява под прикритието на изпълнението за споразуменията за примирие, но освен това и с двете държави са сключени търговски договори, които изсмукват всичките им излишъци, които се състоят от стоки, от които съветското правителство реално няма нужда. Особено драстичен пример в това отношение е румънската петролна индустрия. Всичко това се прави докато ролята на западните представители в контролните комисии и в двете държави всячески бива ограничавана, а действията им възпрепятствани.

В докладите на Етридж все пак се съдържа и анализ на разликите между обществената ситуация в двете държави. В българския случай се признава, че комунистическата партия има действително влияние в обществото и то се оценява на около 20 %, . В същото време според американския журналист монархическият институт на практика не се ползва с никаква подкрепа. Поради тази причина, СССР не се намесва толкова пряко във вътрешните работи на страната, а българските комунисти действат много по-самостоятелно от Москва. Положението в Румъния е точно обратното. Комунистите са сила с пренебрежимо влияние в обществото, а ръководството им е съставено от лица с произход от малцинствените групи, обитаващи Румъния като Ана Паукер и Емил Боднараш. Освен това крал Михай все още се ползва с влияние сред големи обществени слоеве. Отбелязано е също така, че докато София може да разчита на съветска подкрепа за териториалната си цялост и запазване придобивките си от времето на Втората световна война (Южна Добруджа), положението на Букурещ е диаметрално противоположно особено що се отнася до Бесарабия и Северна Буковина. Тези фактори карат Москва да се намесва много по-директно в румънските дела. Етридж заключава,

че корените на съветската политика в тези две държави могат да се проследят до срещата между Сталин и Чърчил в Москва през октомври 1944 г., където СССР е получил значителни отстъпки в тези две държави, а опитите на САЩ (и в по-малка степен на Великобритания) да променят баланса на силите не водят до никаква промяна. Според Етридж това положение може да бъде преодоляно единствено посредством провеждането на истински демократични избори в тези държави.

Докладите на Етридж са дискутирани подробно на серия Московското заседание на външните министри на СССР, САЩ и Великобритания през декември 1945 г. В резултат на тези разговори се стига до компромисно решение за реорганизацията на българското и румънското правителство, което да позволи тяхното признаване от Лондон и Вашингтон и отпушването на процедурата за мирно уреждане. В случая с България, тъй като там изборите вече са проведени, се стига до съгласие в кабинета директно да бъдат включени двама представители на опозицията (което впоследствие не се реализира), докато в Румъния, където изборите предстоят, е излъчена тристранна комисия, съставена от представителите на трите велики сили, която след проучване да предложи на крал Михай включването на две опозиционни фигури в кабинета на Гроза. Тези доклади обаче не остават и без по-широкообхватни последици извън конкретната ситуация в тези две източноевропейски страни. Те например затвърждават убеждението на американски президент Труман, че СССР се стреми към експанзия в Източна Европа, което в крайна сметка довежда и до приемането на „доктрината Труман“ за възпиране на СССР посредством приемането на Гърция и Турция в НАТО. Самият Етридж е още веднъж свързан с България, вземайки участие в анкетната комисия по проверка на нарушенията на гръцката северна граница през 1947 г. по време по време на гражданската война в южната ни съседка, когато България, Югославия и Албания са обвинени от правителството в Атина, че подпомагат комунистическото движение чрез доставки на оръжие и друга логистична помощ.

В заключение можем да отбележим, че мисията на американския журналист Марк Етридж е тясно свързана с прилагането на Ялтенската декларация и залегналите в нея принципи за демократичност и представителност, които трябва да бъдат следвани от временните правителства на страните бивши сателити на Третия райх от една страна, и борбата за влияние между Великите сили в тях, от друга. Мисията на Етридж е само елемент от тази борба, вписваща се в по-широкия въпрос за признаването на правителствата в Букурещ и

София и сключването на мирни договори с тях. Тя не постига успех и в крайна сметка договореностите между Чърчил и Сталин от октомври 1944 г. остават в сила и България и Румъния попадат в съветската сфера на влияние за период от близо половин век. Първоначално обявена като опознавателна, мисията на Етридж бързо прераства в дипломатическа совалка, чиято цел преследва чисто политически цели в двете източноевропейски страни. Въпреки това основните изводи на докладите на Етридж имат безспорна стойност от историографска гледна точка поради факта, че дават доста вярна картина на състоянието на политическия живот в България и Румъния в края на 1945 г.

Библиография:

Статии, студии, монографии и мемоарна литература:

Баева, И., Е. Калинова. *Следвоенното десетилетие на българската външна политика (1944 – 1955)*. С., 2013.

Жигня, К. *Империалистическая политика США и Великобритании в отношении Болгарии и Румынии (1944 – 1947 гг.)*. Кишинев. 1981 г.

Пинтев, С. *България в британската дипломация 1944 – 1947*. С. 1998

Чърчил, У. *Мемоари. Т. 6 Триумф и трагедия*. С. 1995. Churchill, W. *Memoirs. Triumph and Tragedy*. S. 1995.

Из хроники исторических дней 1. мая 1944-6. марта 1945 гг. *Volume 48 of Bibliotheca historica Romaniae: Etudes*

Rieber, A. “The Crack in the Plaster: Crisis in Romania and the Origins of the Cold War,” *Journal of Modern History* 76.1 (March 2004), pp. 62–106.

Stone, D.R. The 1945 Ethridge Mission to Bulgaria and Romania and the Origins of the Cold War in the Balkans. In: *Democracy and Statecraft Vol. 17* (2006): 93 – 112

Архивни сборници и масиви:

Архив внешней политики Российской Федерации – Фонд 06

Алдошин, В.В, Ю.В. Иванов, Семенов, В.М, *Советско-Американские Отношения 1945 – 1948* (ред. Севостьянов, Г.Н.), М. 2004

Техеран, Ялта Потсдам. Трето допълнено издание. Партиздат. София, 1972

Централен Държавен Архив - Фонд 146 Б, Опис. 2

Wilson Center Digital Archive. *Yalta Conference Agreement of a Liberated Europe*.
<https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/yalta-conference-agreement-declaration-liberated-europe>

Foreign Relations of the United States (FRUS): Diplomatic Papers, 1945, Europe, Vol. V

Foreign Relations of the United States (FRUS): Diplomatic Papers, 1945, Europe, Vol. IV